

فصلنامه ژئوپلیتیک - سال هفدهم، شماره اول، بهار ۱۴۰۰ Scopus

صص ۲۷۴ - ۲۴۵

نسبت ژئوپلیتیک و راهبردهای ملی توسعه در ایران از دیدگاه آمایش

سرزمین

مصطفی رشیدی* - دکتری تخصصی جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

مراد دلالت - دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۳/۲۶

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۴/۲۴

چکیده

آمایش سرزمین رویکردی منطقی و علمی به برنامه‌ریزی در پهنه‌ی سرزمین است که بیانگر این واقعیت است که بدون توجه به ظرفیت‌های سرزمینی، بهره‌وری به حداقل می‌رسد. از این‌رو در مقاله حاضر سعی شده تا به بررسی و آسیب‌شناسی این برنامه‌ریزی‌ها در فضای سرزمینی ایران از دیدگاه آمایش سرزمین بپردازد و به ارائه مدلی راهبردی دست یابد. در این پژوهش به این نتیجه رسیدیم که تأکید صرف بر کارکردهای سنتی سرزمینی مانند کشاورزی و فعالیت‌های وابسته به آب و عدم توجه به کارویژه‌های جدید و منطبق بر توان سرزمین و اقتضانات جهان امروز مانند تجارت و توریسم و غیره و همچنین سازماندهی سیاسی غیر منطبق بر نواحی و واقعیت‌های جغرافیایی کشور، سبب بروز آسیب‌های ژئوپلیتیکی کنونی شده است. برای ارائه مدل راهبردی از روش تحلیل راهبردی سوات «SOWT» و برای الویت‌بندی راهبردها از ماتریس «QSPM» استفاده شده است. روش تحقیق این مقاله نیز تحلیلی-توصیفی است. یافته‌های تحقیق گویای آن است که «راهبردهای ملی توسعه در ایران با ارائه درکی جامع از قوت‌ها و ضعف‌های داخلی سرزمین و تهدیدها و فرصت‌های خارجی و نیز آسیب‌های ناشی از برنامه‌ریزی انسانی در فضای جغرافیایی، زمینه را برای ارائه یک مدل راهبردی منطبق بر واقعیت‌های جغرافیایی و آمایش سرزمین در فضای سرزمینی ایران فراهم می‌نماید.

واژه‌های کلیدی: آمایش سرزمین، ژئوپلیتیک، آسیب‌شناسی، مدل راهبردی.

۱. مقدمه

برنامه‌ریزی فضایی یا آمایش سرزمین، نوعی از برنامه‌ریزی نوین است که تمامی مؤلفه‌های علمی را جهت ساماندهی فعالیت‌ها و جمعیت در فضای سرزمینی در راستای ایجاد عدالت جغرافیایی، توسعه و امنیت پایدار به کار می‌گیرد. آمایش سرزمین در جهت تقویت فرصت‌ها و قوت‌ها و تعدیل و خنثی‌سازی تهدیدات و ضعف‌ها؛ آن‌هم به شکلی منطبق بر واقعیت‌های سرزمینی صورت می‌گیرد. عدم توجه به توان‌ها و ضعف‌های اکولوژیک و انسانی یک سرزمین و برنامه‌ریزی غیرمنطبق با آن سبب بروز آسیب‌های محیط‌زیستی، اقتصادی، فرهنگی-اجتماعی، سیاسی و امنیتی می‌گردد. برای اداره‌ی منطقی سرزمین و ایجاد یک توسعه و امنیت پایدار و مستمر، نگاه همه‌جانبه به ویژگی‌های سرزمینی ضروری به نظر می‌رسد. در کشور ایران طرح‌ها و برنامه‌های مختلفی از سال ۱۳۴۳ هـ. ش تاکنون با عنوان آمایش سرزمین تدوین و حتی اجرا شده است، اما این برنامه‌ها هیچ‌گاه منجر به ایجاد زیستی پایدار و متعادل نشده است. از زمان شروع این برنامه‌ها تاکنون نه‌تنها عدالت جغرافیایی شکل نگرفته است بلکه بر شکاف بین نواحی جغرافیایی و مرکز-پیرامون و هسته و حاشیه در مقیاس‌های مختلف روستا و شهر تا سطح ملی افزوده شده است. علاوه بر مسائل و چالش‌هایی که در مسیر برنامه‌ریزی آمایش سرزمین در ایران وجود دارد، نبود یک الگوی آمایشی بومی است که تمامی قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها، تهدیدهایی که متوجه کشور ایران است را محاسبه کند و راهکارهای منحصر به سرزمین ایران را ارائه نماید. ارائه‌ی چنین الگویی نیازمند نگاهی جامع و درون‌زا و برون‌نگر است که در ماهیت علم جغرافیا نهفته است. در این میان دانش ژئوپلیتیک به دلیل داشتن تحلیلی جامع از فضای درونی و بیرونی سرزمین هر کشور، و نیز داشتن نگاه راهبردی به مدیریت سرزمینی توانایی ارائه‌ی چنین الگویی را دارد. اما برخلاف آن‌چه گفته شد، امروزه در برنامه‌ریزی آمایش سرزمین و به‌ویژه در کشور ایران کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد، مولفه‌های ژئوپلیتیکی و نیز ارائه‌ی تحلیل جامع ژئوپلیتیکی در مطالعات آمایش سرزمین است. این در حالی است که بدون شناخت ژئوپلیتیکی فضای یک کشور و نیز فضای ژئوپلیتیکی منطقه‌ای و جهانی هر کشوری، نمی‌توان به درک درستی از تهدیدها، فرصت‌ها، ضعف‌ها و قوت‌های یک کشور رسید. از این‌رو در این

مقاله سعی شده تا با بررسی اثرات برنامه‌ریزی‌های انجام شده در فضای سرزمینی ایران، به آسیب‌شناسی ژئوپلیتیکی این برنامه‌ریزی‌ها از منظر آمایش سرزمین پرداخته شود. یعنی این‌که این برنامه‌ها چه میزان بر مبنای علمی و واقعی آمایش سرزمین (تنظیم روابط انسان و فضا و فعالیت‌های انسان در فضا) منطبق هستند و با اصول علمی جغرافیا که اساس آمایش سرزمین است، همخوانی دارد. این بررسی و آسیب‌شناسی از طریق تطبیق فرآیند کلی برنامه‌ریزی‌های صورت گرفته و در حال انجام در فضای سرزمینی ایران با توان اکولوژیک و فضای اکولوژیک و محیط‌زیستی و اقتضات ژئوپلیتیکی کشور صورت گرفته است. این‌که این برنامه‌ریزی سرزمینی تا چه حد پراکنش جمعیت و فعالیت‌های انسانی و چشم‌انداز توسعه را براساس توان اکولوژیک و زیستی و اقتضات ژئوپلیتیکی سرزمین ایران ساماندهی و آمایش نموده است. کشور ایران یک موجودیت سرزمینی و ژئوپلیتیکی با وزن ژئوپلیتیکی خاص است که دارای ژنوم‌های ژئوپلیتیکی یا گدهای ژئوپلیتیکی مثبت و منفی در داخل فضای ملی و حوزه‌ی نفوذ منطقه‌ای خود و فضای جهانی است. این گدهای ژئوپلیتیکی از ویژگی‌های جغرافیای طبیعی مانند آب و هیدرولوژی، آب و هوا، خاک، معادن و کانی‌ها، کشاورزی و صنایع و شکل استقرار آن‌ها و انرژی شروع شده و تا گدهای ژئوپلیتیکی مانند وضعیت ارتباطات داخلی، موقعیت ارتباطات منطقه‌ای، جمعیت و بحران قطبی‌شدن، فضاها و مناطق ویژه ژئوپلیتیکی مانند مناطق جنوب و جنوب شرق، هیدروپلیتیک داخلی، توزیع فضایی قدرت و سازماندهی سیاسی فضا، واگرایی قومی - مذهبی، سلفی‌گرایی و تروریسم و جنگ نرم و غیره دامنه دارد. برخی از گدهای ژئوپلیتیکی مذکور مثبت و ارتقاءدهنده‌ی جایگاه و وزن ژئوپلیتیک کشور ایران هستند و برخی از آن‌ها منفی و کاهش‌دهنده‌ی وزن ژئوپلیتیکی کشور هستند. این گدهای ژئوپلیتیکی مثبت و منفی از نظر شکل تهدید و فرصت و ماهیت درون‌سرزمینی و یا برون‌زا بودن طبقه‌بندی شده‌اند و در ارتباط با ساختار ژئوپلیتیکی کشور تحلیل شده‌اند. در پژوهش حاضر، گدهای ژئوپلیتیکی در ارتباط با ساختار ژئوپلیتیکی تعریف شده است و به‌صورتی منطقی اثرات مثبت و منفی گدهای ژئوپلیتیکی در دگرگونی فرم‌ها و چشم‌اندازهای ژئوپلیتیکی کشور ایران مورد بررسی قرار گرفته است. در این‌جا وزن ژئوپلیتیکی کشور که حاصل جمع جبری گدهای ژئوپلیتیکی موجود در نقشه‌ی

ژنتیک ژئوپلیتیکی کشور است، به نحوی بیانگر وزن کمی این نقشه‌ی جامع ژنتیک ژئوپلیتیکی است

۲. روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و از نظر قابلیت اجرایی داشتن از نوع توسعه‌ای-کاربردی است و همچنین از نظر گردآوری داده‌های مورد نیاز از نوع کتابخانه‌ای و اسنادی است، ابزار گردآوری اطلاعات به سه صورت فیش‌برداری (برای مطالعه‌ی کیفی) و جدول، نمودار، آمار و اطلاعات (برای مطالعه کمی) و تهیه پرسش‌نامه از نخبگان بوده است و از روش سوات «SWOT» در ترکیب با چهارچوب ژئوپلیتیکی مقاله و در قالب گدهای مثبت و منفی به تحلیل ضعف و قوت‌های درونی و تهدید و فرصت‌های بیرونی که متوجه برنامه‌ریزی در فضای سرزمینی ایران هستند پرداخته شده است. در تکمیل سوات از روش «QSPM» برای اولویت‌بندی راهبردهای استخراج شده از گدهای ژئوپلیتیکی در قالب SWOT استفاده شده است.

با توجه به موضوع مورد مطالعه که آمایش سرزمین و ژئوپلیتیک است، برای جامعه‌ی مورد مطالعه، ابتدا اقدام به یک جستجوی جامع برای شناسایی کارشناسان مرتبط با موضوع مورد بررسی شد و در این مرحله ۵۰ نفر به‌عنوان اعضای اولیه جامعه مورد مطالعه شناسایی شدند. در مرحله‌ی بعد اقدام به برقراری ارتباط با کارشناسان صورت گرفت و در نهایت پس از اطمینان از دسترسی و آگاهی از پست الکترونیک کارشناسان، پرسش‌نامه‌های پژوهش برای تعداد ۳۸ نفر از آن‌ها ارسال شد. در مرحله گردآوری اطلاعات از مجموع پرسش‌نامه‌های ارسال شده برای اعضای جامعه، تعداد ۶ پرسش‌نامه بدون پاسخ بود، تعداد ۲ پرسش‌نامه نیز به علت ناقص بودن اطلاعات حذف گردیدند و در نهایت تعداد ۳۰ پرسش‌نامه وارد تحلیل شدند. به طور کلی تعداد اعضای جامعه‌ی مورد مطالعه که امکان تکمیل پرسش‌نامه پژوهش توسط آن‌ها وجود داشت و به صورت کامل پاسخگوی پرسش‌نامه‌های پژوهش بودند، تعداد ۳۰ نفر بود که از نوع سرشماری است، بنابراین به علت محدود بودن کارشناسان مرتبط با موضوع مورد بررسی و همچنین

دسترسی به تمام اعضای جامعه، روش مورد استفاده به صورت تمام شمار است و نیازی به نمونه‌گیری نیست.

۳. مبانی نظری

۳-۱. آمایش سرزمین

آمایش که اسم مصدر آمایدن است، بنا بر فرهنگ‌های مختلف لغات، معانی گوناگونی دارد که آراسته کردن در این رابطه مصداق پیدا می‌کند. به عقیده‌ی برخی از صاحب‌نظران مانند فیلیپ لامور، موضوع اساسی که آمایش سرزمین را معرفی می‌کند مدیریت کشور است. برخی نیز آمایش سرزمین را نوعی برنامه‌ریزی بلندمدت برای توزیع بهتر جمعیت، امکانات و فعالیت‌های مختلف به منظور افزایش رفاه، آسایش و هماهنگی جامعه می‌دانند (Khnefar, 2010:6).

۳-۲. مدیریت سیاسی فضا

هر ساختار سیاسی که در قالب یک کشور تجلی می‌یابد برای رسیدن به اهداف خود به سازوکارهایی نیازمند است که علاوه بر متناسب بودن با ساختار جغرافیایی - فضایی می‌بایست متناسب با تحولات زمانی از دینامیسم کافی نیز برخوردار باشد.

حکومتیک سازمان اداری است که بر یاسی تشکیلات قانونی کشور استوار است و بر اساس خواست و بعد عمودی ساختار سرضایت عمومی مردم در یک گروه انسانی مشخص، پای می‌گیرد (Hafeznia and Mojtahedzadeh, 2009:2-4). مدیریت سیاسی فضا به توسعه فضا، چه در سطح خرد و چه در سطح کلان هویت می‌بخشد تا برپایه روندهای ایجاد شده بهره‌برداری عقلانی از امکانات و توان بالقوه منابع طبیعی و انسانی در مسیر توسعه و متعادل و موزون کشور و مناطق هدایت گردد (Ahmadipour, 2008; Hafeznia and Others, 2006:6-8). در واقع مدیریت سیاسی فضا در بعد ملی عبارت است از اداره‌س یاسی فضا به منظور دستیابی به اهداف ملی با دیدگاه همه جانبه، آینده‌نگر و راهبردی و با در نظر گرفتن محدودیت‌های طبیعی، انسانی و اقتصادی در فضاهای جغرافیایی (ملی و منطقه‌ای) و توسعه پایدار سرزمینی (Hafeznia and Others, 2013:8).

۳-۳. استراتژی

استراتژی علم و هنر به کارگیری کلیه مؤلفه‌های قدرت در ابعاد سیاسی، نظامی، اقتصادی در زمان حاضر به منظور حداکثر پشتیبانی از سیاست‌های ملی در جهت نیل به اهداف و منافع و افزایش احتمال پیروزی و کاهش احتمال شکست می‌باشد (Lashgari, 2016: 109).

۳-۴. ژئوپلیتیک

شیوه‌های قرائت و نگارش سیاست بین‌الملل توسط صاحبان قدرت و اندیشه و تاثیر آن‌ها بر تصمیم‌گیری‌های سیاسی در سطح بین‌المللی بیان کاملی از ژئوپلیتیک است (Mirhidar, 1998: 61). ژئوپلیتیک مفهومی ترکیبی است و در آن سه عنصر اصلی جغرافیا، قدرت و سیاست خصلتی ذاتی دارند. بنابراین ژئوپلیتیک عبارتست از مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست که در قالب یک مدل سه وجهی قابل تبیین است، در این مدل سه حوزه فضا، محیط و انسان‌ها مورد توجه قرار گرفته است. در حوزه فضا تعامل‌های فضایی و سیستم‌ها و ساختارهای فضایی مدنظر است و در حوزه محیط، ویژگی‌ها و عوامل محیط طبیعی و مصنوعی و در حوزه انسان‌ها خصلت‌ها و کارکردهای گروهی مدنظر است (Hafeznia, 2017: 84-87) این روابط و کنش‌ها تابعی از راهبردها و موقعیت ژئوپلیتیک دولت‌ها و نیز ساختار نظام ژئوپلیتیک جهانی است (kavianirad and boye, 2012: 116).

ژئوپلیتیک در این مقاله عبارت است از مطالعه‌ی گداهای مثبت و منفی ژئوپلیتیک در فضای درون سرزمینی و برون سرزمینی براساس ساختار ژئوپلیتیک کشور در جهت توسعه و امنیت پایدار و در راستای تأمین پایدار امنیت و منافع ملی و ارتقاء وزن و جایگاه ژئوپلیتیک در خدمت اهداف و آرمان‌های کشور.

۳-۵. آمایش سرزمین از منظر ژئوپلیتیک

آمایش سرزمین نه تنها به فضای سرزمین ملی و گداهای ژئوپلیتیک یا ژنوم‌های داخلی، بلکه به حوزه‌های بازیگری خارجی کشور و گداهای مورد نظر بیرونی آن نیز توجه دارد. از این رو «آمایش سرزمین یعنی ساماندهی فضای سرزمینی و فراسرزمینی بر اساس شناخت جامع از نقشه‌ی ژنتیک ژئوپلیتیک که الگوی محوری و راهنمای آن شناخت ساختار ژئوپلیتیک هر کشور است».

از نظر محقق، آمایش سرزمین در بُعد فضای سرزمینی با برنامه‌ریزی و فرآیند اجرای آن براساس گد‌های ژئوپلیتیک مثبت و منفی داخلی و خارجی بر روند توسعه و امنیت پایدار در مسیر پیگیری منافع ملی و آرمان‌های یک کشور اثر می‌گذارد. در این مقاله امنیت پایدار در وجه مادی و معنایی (حفظ پایدار امنیت مادی و امنیت معنایی) مورد نظر است و توسعه پایدار نیز در ارتباط با بحث توسعه در ساختار منافع است. به‌طور کلی در این مقاله محقق به دنبال تحلیل و آسیب‌شناسی برنامه‌ریزی سرزمینی براساس نقشه‌ی جامع ژئوپلیتیکی و ساختار ژئوپلیتیکی است. منافع چهارگانه در ساختار منافع به‌عنوان اهداف و یا منافع کلانی هستند که محقق آن‌ها را راهنمای سیاست‌ها و راهبردهای ملی می‌داند. ساختار مادی نیز به‌عنوان عرصه‌ی کنش‌گری و برداشت‌ها و تفسیرهای کنش‌گران و برنامه‌ریزان فضایی است که براساس ساختار معنایی تفسیر می‌شود و کنش‌گران براساس این تفسیر دست به کنش‌گری می‌زنند. و در نتیجه آمایش سرزمین از منظر ژئوپلیتیکی به‌عنوان رویکردی نوین در برنامه‌ریزی فضای سرزمینی است که در این مقاله به محاسبه‌ی توان‌های اکولوژیکی و انسانی در قالب راهبردهای توسعه ملی و ساختار ژئوپلیتیکی در جهت ایجاد امنیت و توسعه‌ی پایدار برای ارتقاء منافع و امنیتی ملی و وزن و جایگاه ژئوپلیتیکی، در خدمت اهداف و آرمان‌های کشور، اطلاق می‌گردد.

۳-۶. آسیب‌شناسی ژئوپلیتیکی

آسیب‌شناسی (Pathology) از نظر لغوی از دو واژه‌ی پاتو (Patho= pathos) به معنی رنج، درد و عذاب یا آسیب و ناهنجاری و لوژی (logy= logos) به معنی مطالعه تشکیل شده است. اصطلاح آسیب‌شناسی در همه رشته‌های علوم اعم از کاربردی، پایه، تجربی، طبیعی و انسانی به کار گرفته شده است (Farhimani, 2008). آسیب‌شناسی ژئوپلیتیکی به معنای شناسایی گد‌های مثبت و منفی ژئوپلیتیکی در فضای درون سرزمینی و فراسرزمینی و شناسایی و تحلیل زاویه‌ی بین برنامه‌ریزی‌های انجام شده در فضای ملی کشور و آمایش منطقی سرزمین است که سبب بروز بحران‌ها و آسیب‌های ژئوپلیتیکی شده است.

۴. یافته‌های تحقیق و تجزیه و تحلیل

جهت بررسی برنامه‌ریزی راهبردی آمایش سرزمین در کشور ایران، نیاز به سنجش عوامل اثرگذار مثبت و منفی که دارای منشأ داخلی یا خارجی هستند، داریم. این بررسی و سنجش می‌بایستی مبنایی برای برگزیدن یک یا چند راهبرد سرزمینی و الویت‌بندی در اجرای آن‌ها باشد. از این رو محقق در این بخش جهت سنجش عوامل داخلی و خارجی و ارئه‌ی راهبردهای مناسب و اولویت‌بندی شده، از مدل راهبردی (SWOT) بهره گرفته است. در این راستا ابتدا فهرست عوامل درونی و بیرونی موثر بر برنامه‌ریزی آمایش فضای ملی ایران، که قبلاً به‌عنوان گد‌های مثبت و منفی داخلی و خارجی توضیح داده شده‌اند، تهیه شده است تا در مراحل بعدی مورد استفاده قرار گیرند.

جدول (۱): فهرست عوامل درونی و بیرونی اثرگذار بر برنامه‌ریزی راهبردی آمایش سرزمین در ایران

(SWOT) Statistical Yearbook Statistics and Information and GIS.(2011-2018)

عوامل درونی		عوامل بیرونی	
فهرست قوت‌ها (S)	فهرست ضعف‌ها (W)	فهرست فرصت‌ها (O)	فهرست تهدیدها (T)
S1- منابع معدنی و کانسارها	W1- عدم انطباق تقسیمات کشوری بر اصول و واقعیت‌های جغرافیایی	O1- موقعیت ژئوپلیتیک ایران در جهان	T1- تروریزم قومی و مذهبی در منطقه
S2- انرژی فسیلی و انرژی‌های نو	W2- استقرار نامناسب فعالیت‌ها و جمعیت	O2- موقعیت ژئوپلیتیک ایران در جهان	T2- رقابت و تقابل‌های ژئوپلیتیکی
S3- وجود قطب‌های کشاورزی راهبردی و تأمین‌کننده‌ی نیاز ملی و برخی محصولات رقابتی	W3- محلی‌گرایی منفی به جای آمایش منطقی فضای کشور	O3- موقعیت ژئواکونومیک ایران در منطقه	T3- ادعاهای سرزمینی کشورهای همجوار بر بخش‌هایی از خاک ایران
S4- وجود محصولات راهبردی صنعتی تأمین‌کننده‌ی نیاز داخلی و صادراتی	W4- نگاه نقطه‌ای و قطبی به توسعه سرزمینی	O4- موقعیت ژئواکونومیک ایران در منطقه	T4- تحریکات قومی و مذهبی در ایران توسط کشورهای منطقه
S5- ظرفیت‌های گردشگری و تجارت	W5- نگاه امنیتی سنتی به مناطق مرزی و قومی	O5- ژئوکالچر ویژه‌ی ایران و اشتراکات با کشورهای همجوار	T5- حضور کشورهای غربی در منطقه
	W6- سلطه‌ی متصلب مکان‌های مرکزی سنتی بر فضای سرزمینی	O6- نفوذ فرهنگی- سیاسی و امنیتی- نظامی ایران در مناطق ژئوپلیتیکی مجاور	
	W7- درون‌گرایی سرزمینی و شکل‌گیری مراکز اصلی جمعیتی کشور در قلمروهای سنتی و غیرآمایشی		
	W8- عدم پیوستگی جغرافیایی فرهنگی و ادغام ژئوپلیتیکی		

	W9-بحران آب و هیدروپلیتیک داخلی W10-واگرایی قومی و مذهبی W11-گسست ژئومورفولوژیکی سرزمین ایران W12-کمبود و پراکنش نامناسب خاک های مستعد کشاورزی W13-آب و هوای نامناسب W14-کمبود و پراکنش نامناسب منابع آب W15- مخاطرات طبیعی	T6-طرح خاورمیانه‌ی بزرگ
--	---	-------------------------

عوامل درونی (داخلی) اثرگذار بر برنامه‌ریزی راهبردی آمایش سرزمین در ایران هدف این مرحله سنجش محیط داخلی (درونی) کشور ایران جهت شناسایی نقاط قوت و ضعف، یعنی جنبه‌هایی است که در راه دستیابی به اهداف برنامه‌ریزی و اجرای تکلیف های آن زمینه‌های بازدارنده یا مساعد دارد. از این رو قابلیت‌ها و منابع مورد بررسی قرار گرفته و تحت عنوان نقاط قوت و ضعف تقسیم‌بندی گردید و به هر کدام از موارد رتبه و وزن نرمال در وضع موجود اختصاص یافت (جدول ۲ و ۳).

جدول (۲): رتبه و وزن نرمال نقاط قوت اثرگذار بر برنامه‌ریزی راهبردی آمایش سرزمین در ایران (IFE)

(Statistical Yearbook Statistics and Information and GIS.(2011-2018

ردیف	نقاط قوت (S)	میانگین رتبه وزن موجود (بین ۰-۴)	وزن نرمال	حاصل ضرب وزن نرمال در رتبه (امتیاز وزن دار)
۱	منابع معدنی و کانسارها	۳/۶۶	۰/۱	۰,۳۶۶
۲	انرژی فسیلی و انرژی‌های نو	۳/۸۳	۰/۱۵	۰,۵۷۴
۳	وجود قطب های کشاورزی راهبردی و تأمین کننده‌ی نیاز ملی و برخی محصولات رقابتی	۲/۸۳	۰/۰۷۵	۰,۲۱۲
۴	وجود محصولات راهبردی صنعتی تأمین کننده‌ی نیاز داخلی و صادراتی	۲/۸۳	۰/۰۷۵	۰,۲۱۲
۵	ظرفیت‌های گردشگری و تجارت	۳/۳۳	۰/۱	۰,۳۱۳
	مجموع (IFE)			۱,۶۷۷

جدول (۳): رتبه و وزن نرمال نقاط ضعف اثرگذار بر برنامه‌ریزی راهبردی آمایش سرزمین در ایران (IFE)

(Statistical Yearbook Statistics and Information and GIS.(2011-2018

ردیف	نقاط ضعف (W)	میانگین رتبه وزن موجود (بین ۰-۴)	وزن نرمال	حاصل ضرب وزن نرمال در رتبه (امتیاز وزن دار)
۱	عدم انطباق تقسیمات کشوری بر اصول و واقعیت‌های جغرافیایی	۳/۶۶	۰/۰۵	۰,۱۸۳
۲	استقرار نامناسب فعالیت‌ها و جمعیت	۴	۰/۰۵۵	۰,۲۲
۳	محلی‌گرایی منفی به جای آمایش منطقی فضای کشور	۳/۱۶	۰/۰۴۵	۰,۱۴۲
۴	نگاه نقطه‌ای و قطبی به توسعه سرزمینی	۲/۵	۰/۰۲۵	۰,۰۶۲۵
۵	نگاه امنیتی سنتی به مناطق مرزی و قومی	۳/۳۳	۰/۰۲۵	۰,۰۸۳۲
۶	سلطه‌ی متصلب مکان‌های مرکزی سنتی بر فضای سرزمینی	۲/۶۶	۰/۰۳	۰,۰۷۹۸
۷	درون‌گرایی سرزمینی و شکل‌گیری مراکز اصلی جمعیتی کشور در قلمروهای سنتی و غیرآمایشی	۲/۸۳	۰/۰۳	۰,۰۸۴۹
۸	عدم پیوستگی جغرافیای فرهنگی و ادغام ژئوپلیتیکی	۲/۸۳	۰/۰۲	۰,۰۵۶۶
۹	بحران آب و هیدروپلیتیک داخلی	۳/۶۶	۰/۰۳	۰,۱۰۹
۱۰	واگرایی قومی و مذهبی	۳/۸۳	۰/۰۳	۰,۱۱۴
۱۱	گسست ژئومورفولوژیکی سرزمین ایران	۲/۸۳	۰/۰۳	۰,۰۸۴۹
۱۲	کمبود و پراکنش نامناسب خاک‌های مستعد کشاورزی	۲/۶۶	۰/۰۳	۰,۰۷۹۸
۱۳	آب و هوای نامناسب	۳/۵	۰/۰۳۵	۰,۱۲۲
۱۴	کمبود و پراکنش نامناسب منابع آب	۳/۸۳	۰/۰۳۵	۰,۱۳۴
۱۵	مخاطرات طبیعی	۳/۵	۰/۰۳	۰,۱۰۵
	مجموع (IFE)			۱,۶۶۰

عوامل بیرونی (خارجی) اثرگذار بر برنامه‌ریزی راهبردی آمایش سرزمین در ایران

هدف این مرحله بررسی آثار محیط بیرونی جهت شناسایی فرصت‌ها و تهدیدهایی است که فضای سرزمینی در ارتباط با برنامه‌ریزی راهبردی آمایش سرزمین با آن مواجه است. بنابراین براساس مطالعات انجام شده و بررسی وضعیت محیط پیرامون ناحیه، مجموعه فرصت‌ها و

نسبت ژئوپلیتیک و راهبردهای ملی توسعه در ایران.....۲۵۵

تهدیدهای موجود و موثر بر فضای سرزمینی مورد بررسی قرار گرفت و به هر کدام از موارد رتبه و وزن نرمال اختصاص یافت (جدول ۴ و ۵).

جدول (۴): رتبه و وزن نرمال عوامل بیرونی (فرصت‌ها) اثرگذار بر برنامه‌ریزی راهبردی آمایش سرزمین در ایران (Statistical Yearbook Statistics and Information and GIS.(2011-2018)(EFE)

ردیف	فرصت (O)	میانگین رتبه وزن موجود (بین ۰-۴)	وزن نرمال	حاصل ضرب وزن نرمال در رتبه (امتیاز وزن دار)
۱	موقعیت ژئوپلیتیک ایران در جهان	۳/۵	۰/۰۷۵	۰,۲۶۲
۲	موقعیت ژئوپلیتیک ایران در منطقه	۳/۸۳	۰/۲	۰,۳۸۳
۳	موقعیت ژئوآکونومیک ایران در جهان	۳/۸۳	۰/۰۷۵	۰,۲۸۷
۴	موقعیت ژئوآکونومیک ایران در منطقه	۳/۸۳	۰/۱	۰,۳۸۳
۵	ژئوکالچر ویژه‌ی ایران و اشتراکات با کشورهای همجوار	۳/۳۳	۰/۱۵	۰,۴۹۹
۶	نفوذ فرهنگی - سیاسی و امنیتی - نظامی ایران در مناطق ژئوپلیتیکی مجاور	۳/۳۳	۰/۱	۰,۳۳۳
	مجموع (EFE)			۲,۱۳۸

جدول (۵): رتبه و وزن نرمال عوامل بیرونی (تهدیدها) اثرگذار بر برنامه‌ریزی راهبردی آمایش سرزمین در

ایران (Statistical Yearbook Statistics and Information and GIS.(2011-2018)(EFE)

ردیف	تهدید (T)	میانگین رتبه وزن موجود (بین ۰-۴)	وزن نرمال	حاصل ضرب وزن نرمال در رتبه (امتیاز وزن دار)
۱	تروریسم قومی و مذهبی	۳/۵	۰/۱	۰,۳۵
۲	رقابت و تقابل‌های ژئوپلیتیکی کشورهای منطقه با ایران	۳/۵	۰/۱	۰,۳۵
۳	ادعاهای سرزمینی کشورهای همجوار بر بخش‌هایی از خاک ایران	۳/۵	۰/۱۵	۰,۲۶۲
۴	تحریکات قومی و مذهبی در ایران توسط کشورهای منطقه	۳/۶۶	۰/۱	۰,۳۳۳
۵	حضور کشورهای غربی در منطقه	۳/۳۳	۰/۰۵	۰,۱۶۶
۶	طرح خاورمیانه‌ی بزرگ	۳/۸۳	۰/۰۷۵	۰,۲۸۷
	مجموع (EFE)			۱,۷۴۸

بر اساس اطلاعات موجود، در جدول زیر به تحلیل نقاط ضعف و قوت، فرصت و تحلیل براساس میانگین وزنی با توجه به بالاترین میانگین وزنی محاسبه شده در جداول چهارگانه

پرداخته خواهد شد. به عبارت دیگر در تحلیل نقاط چهارگانه به ارائه‌ی نتایج به‌دست آمده برای متغیرهای آن‌ها براساس بیش‌ترین میانگین وزنی تا کم‌ترین میانگین وزنی می‌پردازیم.

جدول (۶): ماتریس SWOT (2011-2018) Statistics and Information and GIS (Statistical Yearbook)

اهداف کیفی: امنیت پایدار هستی‌شناسی و مادی، توسعه پایدار و شناسایی	نقاط قوت	نقاط ضعف
توسعه	<p>راهبردهای تهاجمی/رقابتی (SO):</p> <p>SO1- توسعه‌ی گردشگری در مناطق با مزایای گردشگری و موقعیت دسترسی منطقه‌ای و جهانی؛</p> <p>SO2- توسعه تجارت در مناطق با مزایای تجارت داخلی و موقعیت منطقه‌ای و جهانی؛</p> <p>SO3- توسعه صنایع و تأسیسات وابسته به انرژی فسیلی در مناطق با ظرفیت سرزمینی انرژی با دسترسی مناسب منطقه‌ای و جهانی؛</p> <p>SO4- توسعه‌ی صنایع سنگین و صادراتی در مناطق بهینه‌ی ژئوپلیتیکی با دسترسی مناسب منطقه‌ای و جهانی؛</p> <p>SO5- بازاریابی محصولات کشاورزی و صنعتی در کشورها و مناطق بهینه و مکمل ژئوپلیتیکی و ژئوکالچر.</p>	<p>راهبردهای بازنگری/تغییر جهت هوشمندانه (WO)</p> <p>WO1- خروج از کارویژه‌های سرزمینی سنتی و حرکت به سوی کارویژه‌های آمایشی مانند تجارت، ترانزیت و توریسم برای تعدیل درون‌گرایی سرزمینی و روند شکل‌گیری مراکز جمعیتی در قلمروهای سنتی؛</p> <p>WO2- توسعه‌ی مناطق مرزی، حاشیه‌ای و قومی براساس مزیت‌های ژئوپلیتیکی، ژئوآکونومیکی و ژئوکالچر؛</p> <p>WO3- تغییر نگاه امنیت سنتی در قبال مناطق مرزی و قومی-مذهبی به نگاه مبتنی بر مزیت‌های ژئوآکونومیکی و ژئوکالچر با هدف توسعه و امنیت پایدار این مناطق؛</p> <p>WO4- بازانندیشی در نظام تقسیمات کشوری با توجه به فرصت‌ها و مزیت‌های ژئوپلیتیکی، ژئوآکونومیکی و ژئوکالچر.</p>
تهدید	<p>راهبردهای تنوع (ST):</p> <p>ST1- توسعه‌ی گردشگری و تجارت در مناطق مورد مناقشه و ادعای کشورهای همجوار، مناطق قومی-مذهبی تحریک و تهدید شونده و واگرا و نیز مناطق مستقر در طرح خاورمیانه بزرگ جهت ایجاد توسعه و امنیت پایدار.</p>	<p>راهبردهای تدافعی (WT):</p> <p>WT1- استقرار آمایشی جمعیت پایدار در مناطق فاقد پیوستگی جغرافیای طبیعی و فرهنگی با سایر مناطق کشور برای رفع تهدیدات خارجی و داخلی؛</p> <p>WT2- جلوگیری از آسیب‌های هیدروپلیتیکی داخلی و طرح‌های غیرآمایشی انتقال آب برای ممانعت از تهدیدات داخلی و خارجی و تشدید سایر آسیب‌ها؛</p> <p>WT3- ساماندهی نظام تقسیمات کشوری و سازماندهی سیاسی فضا با توجه به تهدیدات بیرونی به‌ویژه در مناطق حساس ژئوپلیتیکی؛</p> <p>WT4- ساماندهی و استقرار پایدار جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی براساس تهدیدات بیرونی.</p>

پس از تکمیل ماتریس SWOT، از آنجا که به جهت تلاقی عوامل محیطی داخلی و خارجی صرفاً ۴ نوع راهبردی SO، ST، WO، WT به دست آمد، در حالی که ممکن است از تلاقی آنها نیز راهبرد دیگری به دست آید. لذا مجدداً کلیه راهبردهای چهارگانه و ارتباط آنها با همدیگر، براساس اولویت و انجام فرآیندهای آماری مورد بررسی و دقت نظر قرار گرفت تا در نهایت از دل آنها راهبردهای ترکیبی حاصل شده و ماتریس بهبود یافته‌ی SWOT به دست آید که به شرح زیر است.

جدول (۷): ماتریس بهبود یافته‌ی (SWOT) Statistical Yearbook Statistics and Information and

GIS.(2011-2018)

راهبردهای ترکیبی (SWOT)

- CS1- بازاندیشی در سازماندهی سیاسی فضا و تقسیمات کشوری براساس اصول و مفاهیم جغرافیایی برای آسیب‌زدایی ژئوپلیتیکی و توسعه و امنیت پایدار؛
- CS2- سلب و یا تعدیل مأموریت و کارویژه‌ی کشاورزی و صنعتی از مناطق ضعیف اکولوژیکی که آسیب‌های ژئوپلیتیکی را دامن زده اند؛
- CS3- حرکت و ساماندهی مجدد جمعیت به‌سوی قلمروهای جدید و یا کم جمعیت و حاشیه‌ای با ظرفیت‌های مناسب برای قلمرویابی جدید و امتزاج ژئوپلیتیکی ملی؛
- CS4- استفاده از ژئوکالچر و نفوذ فرهنگی-سیاسی برای تعدیل و تغییر موازنه در رقابت‌ها و تقابل‌های ژئوپلیتیکی کشورهای منطقه با ایران جهت جلوگیری از مداخله سرزمینی؛
- CS5- مقابله با محلی‌گرایی منفی با تأکید بر امنیت هستی‌شناسی و مادی و توسعه در قالب ساختار ژئوپلیتیکی؛
- CS6- تعدیل نگاه نقطه‌ای و قطبی با تکیه بر ظرفیت‌های مناطق و پهنه‌های سرزمینی مختلف کشور؛
- CS7- توجه به ملاحظات ایمنی برای جلوگیری از آسیب‌های ژئوپلیتیکی ناشی از مخاطرات طبیعی.

پس از این که راهبردها مشخص شد، محقق برای تشخیص اهمیت و اولویت این راهبردها برای بکارگیری و استفاده‌ی عملیاتی از تحلیل ماتریس QSPM استفاده نموده است. در این بخش جدول براساس عوامل داخلی و خارجی که از ماتریس SWOT استخراج شده‌اند استفاده شده

است. در ستون چپ جدول ماتریس QSPM به ترتیب عوامل داخلی و خارجی از بالا به پایین در سه جدول مرتبط لیست شده‌اند. در ستون های بعدی راهبردهایی که در ماتریس SWOT بیان شده است به ترتیب و از SO1 در ابتدای راهبرد تهاجمی تا CS7 در انتهای راهبردهای ترکیبی و بهینه در ۲۱ ستون قرار گرفته است که هر ستون خود شامل AS یا «نمره‌ی جذابیت» و TAS یعنی حاصل ضرب نمره‌ی جذابیت در وزن نرمال یا نسبی، است. نمره‌ی جذابیت به ترتیب از پایین ترین «۱» تا بالاترین «۴» است و عوامل راهبردی که برای راهبردها هیچ جذابیتی ندارند، نمره ای برای آن‌ها در نظر گرفته نمی‌شود و از «-» برای AS و فضای خالی « » برای TAS استفاده می‌شود. نمرات جذابیت عوامل راهبردی در راهبردهای مختلف «AS» به صورت دقیق و براساس مطالعه‌ای که محقق روی گُدهای ژئوپلیتیکی و راهبردهای مرتبط داشته است تعیین و استخراج شده است. در پایان TASهای مربوط به هر راهبرد با هم جمع بسته شده است. از این طریق هر راهبردی که دارای امتیاز بیشتری بوده است در اولویت بالاتری برای بکارگیری عملیاتی در برنامه‌ی آمایش سرزمین قرار گرفته است. البته محقق با قرار دادن حاصل ضرب وزن نهایی در جذابیت ها، یک جدول و ماتریس شاهد نیز برای کنترل ماتریس QSPM حاضر قرار داده است. اهمیت ان ماتریس شاهد در این است که وزن نهایی حاصل ضرب رتبه‌بندی خود محقق در نظر کارشناسان (وزن نرمال و یا نسبی) و به این طریق نظر محقق نیز در این بخش اعمال می‌شود. ماتریس شاهد با تفاوتی بسیار اندک، همان نتایج ماتریس موجود را نشان داد که این امر به محقق این اطمینان را داد که نتایج خروجی ماتریس کنونی نظرات وی را نیز تأمین نموده است.

جدول (۸): ماتریس QSPM

Statistical Yearbook Statistics and Information and GIS.(2011-2018)

راهبردها	وزن	SO1		SO2		SO3		SO4		SO5		WO1		WO2		WO3		WO4	
		AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS
ضعفها																			
W1	۰,۰۵	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱	۰,۰۵	-	-	۴	۰,۲	
W2	۰,۰۵۵	۴	۰,۲۲	۴	۰,۲۲	۴	۰,۲۲	۴	۰,۲۲	-	-	۴	۰,۲۲	۲	۰,۱۱	۲	۰,۱۱	۱	۰,۰۵۵
W3	۰,۰۴۵	۳	۰,۱۳۵	۳	۰,۱۳۵	۳	۰,۱۳۵	۳	۰,۱۳۵	۱	۰,۰۴۵	۲	۰,۰۹	۲	۰,۰۹	۲	۰,۰۹	۱	۰,۰۴۵
W4	۰,۰۲۵	۲	۰,۰۵	۲	۰,۰۵	۲	۰,۰۵	۲	۰,۰۵	۱	۰,۰۲۵	۲	۰,۰۵	۲	۰,۰۵	۱	۰,۰۲۵	۱	۰,۰۲۵
W5	۰,۰۲۵	۴	۰,۱	۴	۰,۱	۳	۰,۰۷۵	۳	۰,۰۷۵	۴	۰,۱	۲	۰,۰۵	۴	۰,۱	۴	۰,۱	۱	۰,۰۲۵
W6	۰,۰۳	۲	۰,۰۶	۲	۰,۰۶	۲	۰,۰۶	۲	۰,۰۶	۱	۰,۰۳	۲	۰,۰۶	۲	۰,۰۶	۲	۰,۰۶	۱	۰,۰۳
W7	۰,۰۳	۴	۰,۱۲	۴	۰,۱۲	۳	۰,۰۹	۳	۰,۰۹	۱	۰,۰۳	۴	۰,۱۲	۴	۰,۱۲	۳	۰,۰۹	۱	۰,۰۳
W8	۰,۰۲	۱	۰,۰۲	۱	۰,۰۲	-	-	-	-	-	-	۱	۰,۰۲	۴	۰,۰۸	۳	۰,۰۶	۱	۰,۰۲
W9	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	-	-	۴	۰,۱۲	-	-	۲	۰,۰۶	۲	۰,۰۶	۱	۰,۰۳	-	-
W10	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	-	-	-	-	۱	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	۴	۰,۱۲	۴	۰,۱۲	۱	۰,۰۳
W11	۰,۰۳	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱	۰,۰۳	-	-
W12	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	-	-	-	-	-	-	۳	۰,۰۹	۱	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	-	-
W13	۰,۰۳۵	۱	۰,۰۳۵	۱	۰,۰۳۵	-	-	۲	۰,۰۷	-	-	۲	۰,۰۷	-	-	-	-	-	-
W14	۰,۰۳۵	۱	۰,۰۳۵	۱	۰,۰۳۵	-	-	۳	۰,۱۰۵	-	-	۳	۰,۱۰۵	۱	۰,۰۳۵	۱	۰,۰۳۵	-	-
W15	۰,۰۳	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱	۰,۰۳	-	-	-	-	-	-
قوتها																			
S1	۰,۱	-	-	۲	۰,۲	-	-	۴	۰,۴	۱	۰,۱	۲	۰,۲	۱	۰,۱	۱	۰,۱	۱	۰,۱
S2	۰,۱۵	-	-	۳	۰,۴۵	۴	۰,۶	۲	۰,۳	۱	۰,۱۵	۲	۰,۳	۱	۰,۱۵	۱	۰,۱۵	۱	۰,۱۵
S3	۰,۰۷۵	-	-	۱	۰,۰۷۵	-	-	-	-	۴	۰,۳	۱	۰,۰۷۵	-	-	-	-	-	-
S4	۰,۰۷۵	-	-	۱	۰,۰۷۵	-	-	۴	۰,۳	۴	۰,۳	۱	۰,۰۷۵	-	-	-	-	-	-
S5	۰,۱	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۲	۰,۲	۲	۰,۲	۲	۰,۲	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۱	۰,۱	۴	۰,۴
تهدیدها																			
T1	۰,۱	۳	۰,۳	۳	۰,۳	-	-	۱	۰,۱	-	-	۲	۰,۲	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۱	۰,۱
T2	۰,۱	۳	۰,۳	۳	۰,۳	۲	۰,۲	-	-	۲	۰,۲	۱	۰,۱	۲	۰,۲	۳	۰,۳	۱	۰,۱
T3	۰,۱۵	۲	۰,۳	۲	۰,۳	-	-	-	-	-	-	۲	۰,۳	۳	۰,۴۵	۳	۰,۴۵	۲	۰,۳
T4	۰,۱	۳	۰,۳	۳	۰,۳	-	-	۱	۰,۱	-	-	۲	۰,۲	۳	۰,۳	۴	۰,۴	۱	۰,۱

T5	۰,۰۵	۱	۰,۰۵	۱	۰,۰۵	-		۱	۰,۰۵	۳	۰,۱۵	۱	۰,۰۵	۲	۰,۱	۲	۰,۱	۱	۰,۰۵
T6	۰,۰۷۵	۲	۰,۱۵	۲	۰,۱۵	-		۱	۰,۰۷۵	-		۲	۰,۱۵	۳	۰,۲۲۵	۴	۰,۳	۱	۰,۰۷۵
فرصت‌ها																			
O1	۰,۰۷۵	۳	۰,۲۲۵	۴	۰,۳	۴	۰,۳	۴	۰,۳	۲	۰,۱۵	۴	۰,۳	۴	۰,۳	۴	۰,۳	۳	۰,۲۲۵
O2	۰,۲	۳	۰,۶	۴	۰,۸	۴	۰,۸	۴	۰,۸	۴	۰,۸	۴	۰,۸	۴	۰,۸	۴	۰,۸	۴	۰,۸
O3	۰,۰۷۵	۳	۰,۲۲۵	۴	۰,۳	۴	۰,۳	۴	۰,۳	۲	۰,۱۵	۴	۰,۳	۴	۰,۳	۴	۰,۳	۴	۰,۳
O4	۰,۱	۳	۰,۳	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۴	۰,۴
O5	۰,۱۵	۴	۰,۶	۴	۰,۶	۲	۰,۳	۲	۰,۳	۴	۰,۶	۴	۰,۶	۴	۰,۶	۴	۰,۶	۴	۰,۶
O6	۰,۱	۲	۰,۲	۳	۰,۳	-		-		۳	۰,۳	-		۱	۰,۱	۱	۰,۱	-	
جمع			۴,۸۱۵		۶,۱۶۵		۳,۷۳		۴,۵۵		۴,۰۶		۵,۴۴۵		۵,۷۳		۵,۵۸		۴,۱۶

جدول (۹): ادامه‌ی ماتریس QSPM

Statistical Yearbook Statistics and Information and GIS.(2011-2018)

راهبردها	وزن	ST1		WT1		WT2		WT3		WT4	
		AS	TA S	AS	TA S	AS	TA S	AS	TA S	AS	TA S
ضعف‌ها											
W1	۰,۰۵	-		-		-		۴	۰,۲	۱	۰,۰۵
W2	۰,۰۵۵	۴	۰,۲۲	۴	۰,۲۲	۳	۰,۱۶۵	۱	۰,۰۵۵	۴	۰,۲۲
W3	۰,۰۴۵	۲	۰,۰۹	۱	۰,۰۴۵	۴	۰,۱۸	۱	۰,۰۴۵	۳	۰,۱۳۵
W4	۰,۰۲۵	۲	۰,۰۵	۱	۰,۰۲۵	۴	۰,۱	۲	۰,۰۵	۲	۰,۰۵
W5	۰,۰۲۵	۴	۰,۱	۳	۰,۰۷۵	۲	۰,۰۵	۳	۰,۰۷۵	۴	۰,۱
W6	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	۳	۰,۰۹	۲	۰,۰۶	۲	۰,۰۶
W7	۰,۰۳	۳	۰,۰۹	۳	۰,۰۹	۴	۰,۱۲	۲	۰,۰۶	۴	۰,۱۲
W8	۰,۰۲	۳	۰,۰۶	۴	۰,۰۸	-		۳	۰,۰۶	۲	۰,۰۴
W9	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	۴	۰,۱۲	-		۳	۰,۰۹
W10	۰,۰۳	۴	۰,۱۲	۴	۰,۱۲	۴	۰,۱۲	۳	۰,۰۹	۴	۰,۱۲
W11	۰,۰۳	-		۴	۰,۱۲	۱	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	۲	۰,۰۶
W12	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	-		۲	۰,۰۶	-		۲	۰,۰۶
W13	۰,۰۳۵	۱	۰,۰۳۵	-		۲	۰,۰۷	-		۲	۰,۰۷
W14	۰,۰۳۵	۱	۰,۰۳۵	-		۴	۰,۱۴	-		۳	۰,۱۰۵
W15	۰,۰۳	-		-		-		-		۲	۰,۰۶
قوت‌ها									۰		

نسبت ژئوپلیتیک و راهبردهای ملی توسعه در ایران.....۲۶۱

S1	۰,۱	-		۲	۰,۲	-		-		۲	۰,۲
S2	۰,۱۵	-		۲	۰,۳	-		-		۲	۰,۳
S3	۰,۰۷۵	-		-		۱	۰,۰۷۵	-		۲	۰,۱۵
S4	۰,۰۷۵	-		-		۱	۰,۰۷۵	-		۲	۰,۱۵
S5	۰,۱	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۱	۰,۱	۳	۰,۳	۳	۰,۳
تهدیدها											
T1	۰,۱	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۴	۰,۴
T2	۰,۱	۴	۰,۴	۳	۰,۳	۲	۰,۲	۱	۰,۱	۳	۰,۳
T3	۰,۱۵	۴	۰,۶	۲	۰,۳	-		۲	۰,۳	۴	۰,۶
T4	۰,۱	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۴	۰,۴
T5	۰,۰۵	۳	۰,۱۵	۲	۰,۱	۲	۰,۱	۱	۰,۰۵	۲	۰,۱
T6	۰,۰۷۵	۴	۰,۳	۴	۰,۳	۴	۰,۳	۲	۰,۱۵	۳	۰,۲۲۵
فرصت‌ها											
O1	۰,۰۷۵	۴	۰,۳	۴	۰,۳	۱	۰,۰۷۵	۱	۰,۰۷۵	۲	۰,۱۵
O2	۰,۲	۴	۰,۸	۴	۰,۸	۱	۰,۲	۲	۰,۴	۲	۰,۴
O3	۰,۰۷۵	۴	۰,۳	۴	۰,۳	۱	۰,۰۷۵	۳	۰,۲۲۵	۲	۰,۱۵
O4	۰,۱	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۱	۰,۱	۳	۰,۳	۲	۰,۲
O5	۰,۱۵	۴	۰,۶	۴	۰,۶	۱	۰,۱۵	۲	۰,۳	۲	۰,۳
O6	۰,۱	۱	۰,۱	۱	۰,۱	-		-		-	
جمع			۶,۰۴		۶,۰۳۵		۳,۴۹۵		۳,۷۲۵		۵,۶۶۵

جدول (۱۰): ادامه ماتریس QSPM

Statistical Yearbook Statistics and Information and GIS.(2011-2018)

راهبردها	وزن	CS1		CS2		CS3		CS4		CS5		CS6		CS7	
		AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS
ضعف‌ها															
W1	۰,۰۵	۴	۰,۲	۱	۰,۰۵	-		-		۲	۰,۱	۲	۰,۱	-	
W2	۰,۰۵۵	۱	۰,۰۵۵	۴	۰,۲۲	۴	۰,۲۲	-		۳	۰,۱۶۵	۴	۰,۲۲	۳	۰,۱۶۵
W3	۰,۰۴۵	۲	۰,۰۹	۲	۰,۰۹	۲	۰,۰۹	-		۴	۰,۱۸	۳	۰,۱۳۵	-	
W4	۰,۰۲۵	۱	۰,۰۲۵	۲	۰,۰۵	۱	۰,۰۲۵	۱	۰,۰۲۵	۱	۰,۰۲۵	۴	۰,۱	۱	۰,۰۲۵
W5	۰,۰۲۵	۲	۰,۰۵	۱	۰,۰۲۵	۴	۰,۱	۳	۰,۰۷۵	۳	۰,۰۷۵	۲	۰,۰۵	-	
W6	۰,۰۳	۳	۰,۰۹	۳	۰,۰۹	۳	۰,۰۹	۱	۰,۰۳	۲	۰,۰۶	۴	۰,۱۲	-	

W7	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	۴	۰,۱۲	۴	۰,۱۲	۲	۰,۰۶	۳	۰,۰۹	۴	۰,۱۲	-	
W8	۰,۰۲	۱	۰,۰۲	-		۴	۰,۰۸	۱	۰,۰۲	۲	۰,۰۴	۱	۰,۰۲	-	
W9	۰,۰۳	-		۴	۰,۱۲	۱	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	۴	۰,۱۲	۳	۰,۰۹	-	
W10	۰,۰۳	۲	۰,۰۶	۳	۰,۰۹	۴	۰,۱۲	۳	۰,۰۹	۴	۰,۱۲	۳	۰,۰۹	-	
W11	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	-		۴	۰,۱۲	-		۱	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	-	
W12	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	۲	۰,۰۶	۱	۰,۰۳	-		۱	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	-	
W13	۰,۰۳۵	۱	۰,۰۳۵	۳	۰,۱۰۵	۱	۰,۰۳۵	-		۱	۰,۰۳۵	۱	۰,۰۳۵	-	
W14	۰,۰۳۵	۱	۰,۰۳۵	۴	۰,۱۴	۱	۰,۰۳۵	-		۱	۰,۰۳۵	۱	۰,۰۳۵	-	
W15	۰,۰۳	-		۱	۰,۰۳	۱	۰,۰۳	-		۱	۰,۰۳	-		۴	۰,۱۲
قوت‌ها							۰		۰						
S1	۰,۱	۱	۰,۱	۴	۰,۴	۲	۰,۲	-		-		۲	۰,۲	-	
S2	۰,۱۵	۱	۰,۱۵	۴	۰,۶	۲	۰,۳	-		-		۲	۰,۳	-	
S3	۰,۰۷۵	۱	۰,۰۷۵	۴	۰,۳	-		-		-		۱	۰,۰۷۵	-	
S4	۰,۰۷۵	۱	۰,۰۷۵	۴	۰,۳	-		-		-		۲	۰,۱۵	-	
S5	۰,۱	۳	۰,۳	۲	۰,۲	۴	۰,۴	-		-		۴	۰,۴	-	
تهدیدها															
T1	۰,۱	۳	۰,۳	۲	۰,۲	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۳	۰,۳	-	
T2	۰,۱	۱	۰,۱	-		۲	۰,۲	۴	۰,۴	۲	۰,۲	۲	۰,۲	-	
T3	۰,۱۵	۴	۰,۶	-		۴	۰,۶	۴	۰,۶	۳	۰,۴۵	۲	۰,۳	-	
T4	۰,۱	۳	۰,۳	۲	۰,۲	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۴	۰,۴	۳	۰,۳	-	
T5	۰,۰۵	۱	۰,۰۵	-		۲	۰,۱	۲	۰,۱	۲	۰,۱	۱	۰,۰۵	-	
T6	۰,۰۷۵	۳	۰,۲۲۵	۱	۰,۰۷۵	۳	۰,۲۲۵	۳	۰,۲۲۵	۴	۰,۳	۳	۰,۲۲۵	-	
فرصت‌ها															
O1	۰,۰۷۵	۱	۰,۰۷۵	-		۴	۰,۳	۲	۰,۱۵	-		۲	۰,۱۵	-	
O2	۰,۲	۱	۰,۲	-		۴	۰,۸	۲	۰,۴	-		۲	۰,۴	-	
O3	۰,۰۷۵	۱	۰,۰۷۵	-		۴	۰,۳	۲	۰,۱۵	-		۲	۰,۱۵	-	
O4	۰,۱	۱	۰,۱	-		۴	۰,۴	۲	۰,۲	-		۲	۰,۲	-	
O5	۰,۱۵	۱	۰,۱۵	-		۴	۰,۶	۴	۰,۶	-		۱	۰,۱۵	-	
O6	۰,۱	-		-		-		۴	۰,۴	-		-		-	
جمع			۳,۶۲۵		۳,۴۶۵		۶,۳۵		۴,۳۵۵		۲,۹۸۵		۴,۷۲۵		۰,۳۱

جدول (۱۱): استخراج اولویت بندی راهبردها از ماتریس QSPM

الویت راهبرد	راهبرد	امتیاز راهبرد
۱	CS3- حرکت و ساماندهی مجدد جمعیت به سوی قلمروهای جدید و یا کم جمعیت و حاشیه‌ای با ظرفیت‌های مناسب برای قلمرویی جدید و امتزاج ژئوپلیتیکی ملی؛	۶,۳۵
۲	SO2- توسعهی تجارت در مناطق با مزایای تجارت داخلی و موقعیت منطقه‌ای و جهانی	۶,۱۶۵
۳	ST1- توسعهی گردشگری و تجارت در مناطق مورد مناقشه و ادعای کشورهای همجوار، مناطق قومی-مذهبی تحریک و تهدیدشونده و واگرا و نیز مناطق مستقر در طرح خاورمیانه بزرگ جهت ایجاد توسعه و امنیت پایدار	۶,۰۰۴
۴	WT1- استقرار آمایشی جمعیت پایدار در مناطق فاقد پیوستگی جغرافیای طبیعی و فرهنگی با سایر مناطق کشور برای رفع تهدیدات خارجی و داخلی	۶,۰۳۵
۵	WO2- توسعهی مناطق مرزی، حاشیه‌ای و قومی براساس مزیت‌های ژئوپلیتیکی، ژئواکونومیک و ژئوکالچر	۵,۷۳
۶	WT4- ساماندهی و استقرار پایدار جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی براساس تهدیدات بیرونی	۵,۶۶۵
۷	WO3- تغییر نگاه امنیت سنتی در قبال مناطق مرزی و قومی-مذهبی به نگاه مبتنی بر مزیت های ژئواکونومیک و ژئوکالچر با هدف توسعه و امنیت پایدار این مناطق	۵,۵۸
۸	WO1- خروج از کارویژه‌های سرزمینی سنتی و حرکت به سوی کارویژه های آمایشی مانند تجارت، ترانزیت و توریسم برای تعدیل درون‌گرایی سرزمینی و روند شکل‌گیری مراکز جمعیتی در قلمروهای سنتی	۵,۴۴۵
۹	SO1- توسعهی گردشگری در مناطق با مزایای گردشگری و موقعیت دسترسی منطقه‌ای و جهانی	۴,۸۱۵
۱۰	CS6- تعدیل نگاه نقطه‌ای و قطبی با تکیه بر ظرفیت‌های مناطق و پهنه‌های سرزمینی مختلف کشور؛	۴,۷۲۵
۱۱	SO4- توسعه صنایع سنگین و صادراتی در مناطق بهینه‌ی ژئوپلیتیکی با دسترسی مناسب منطقه‌ای و جهانی	۴,۵۵
۱۲	CS4- استفاده از ژئوکالچر و نفوذ فرهنگی-سیاسی برای تعدیل و تغییر موازنه در رقابت‌ها و تقابل های ژئوپلیتیکی کشورهای منطقه با ایران جهت جلوگیری از مداخله سرزمینی؛	۴,۳۵۵
۱۳	WO4- بازاندیشی در نظام تقسیمات کشوری با توجه به فرصت‌ها و مزیت‌های ژئوپلیتیکی، ژئواکونومیک و ژئوکالچر	۴,۱۶
۱۴	SO5- بازاریابی محصولات کشاورزی و صنعتی در کشورها و مناطق بهینه و مکمل ژئوپلیتیکی و ژئوکالچر	۴,۰۰۶
۱۵	SO3- توسعه صنایع و تأسیسات وابسته به انرژی فسیلی در مناطق با ظرفیت سرزمینی انرژی با دسترسی مناسب منطقه‌ای و جهانی	۳,۷۳
۱۶	WT3- ساماندهی نظام تقسیمات کشوری و سازماندهی سیاسی فضا با توجه به تهدیدات بیرونی بویژه در مناطق حساس ژئوپلیتیکی	۳,۷۲۵
۱۷	CS1- بازاندیشی در سازماندهی سیاسی فضا و تقسیمات کشوری براساس اصول و مفاهیم جغرافیایی برای آسیب‌زدایی ژئوپلیتیکی و توسعه و امنیت پایدار؛	۳,۶۲۵
۱۸	WT2- جلوگیری از آسیب‌های هیدروپلیتیکی داخلی و طرح‌های غیرآمایشی انتقال آب برای ممانعت از تهدیدات داخلی و خارجی و تشدید سایر آسیب‌ها	۳,۴۹۵
۱۹	CS2- سلب و یا تعدیل ماموریت و کارویژه‌ی کشاورزی و صنعتی از مناطق ضعیف اکولوژیکی که آسیب‌های ژئوپلیتیکی را دامن زده اند؛	۳,۴۶۵
۲۰	CS5- مقابله با محلی‌گرایی منفی با تأکید بر امنیت هستی‌شناسی و مادی و توسعه در قالب ساختار ژئوپلیتیکی؛	۲,۹۸۵
۲۱	CS7- توجه به ملاحظات ایمنی برای جلوگیری از آسیب‌های ژئوپلیتیکی ناشی از مخاطرات طبیعی	۰,۳۱

با توجه به نتایج حاصل از جمع TAS مربوط به هر راهبرد، راهبردهای CS3 و SO2 بیشترین امتیاز را کسب کرده است. این دو راهبرد بر لزوم یک بازانديشی در وضعیت استقرار جمعیت کنونی و فعالیتهای کنونی دلالت دارند و دولت و برنامه‌ریزان سرزمینی را به یافتن قلمروهای جدید جمعیتی و فعالیتهای غیرکشاورزی و صنعتی برای توسعه پایدار کشور و ایجاد امنیت در مناطق حاشیه‌ای و خالی از جمعیت تشویق می‌کند. یافتن قلمروهای با مزیت‌های غیر کشاورزی و صنعتی که عرصه‌ای برای درآمیختگی جمعیتی و امتزاج ژئوپلیتیکی و تقویت و تکمیل فرآیند ملت‌سازی باشد، در قالب این دو راهبرد مشخص است. این راهبردها بیش‌تر تابع راهبردهای کلی تهاجمی و بازانديشی است. راهبردهای ST1 و WT1 به‌عنوان اولویتهای سوم و چهارم بر راهبرد تدافعی و نیز متنوع سازی فعالیتهای انسانی و تقویت قوت‌ها و تقلیل ضعف‌های داخلی برای حل و یا تعدیل تهدیدات ژئوپلیتیکی بیرونی که متوجه داخل کشور است تأکید می‌کند. توسعه‌ی گردشگری و تجارت فرصت و قوتی مهم در کشور است که به لحاظ ظرفیتی بر مناطق آسیب‌پذیر ژئوپلیتیکی منطبق است که این امر می‌تواند به دولت و برنامه‌ریزان سرزمینی کمک کند تا با تأکید بر این قوت‌ها به بازساماندهی جمعیت و فعالیتهای در این پهنه‌های آسیب‌پذیر ژئوپلیتیکی برای مقابله با تهدیدات بیرونی بپردازند. این تنوع سازی و رویکرد تدافعی منطقی با نگاه آمایشی به توسعه‌ی فعالیتهای جدید در مناطق حساس و آسیب‌پذیر ژئوپلیتیکی دارای اولویتهای مهم در برنامه‌ریزی راهبردی سرزمینی کشور است. سایر راهبردها نیز با محوریت ساماندهی جمعیت و فعالیتهای انسانی بر توسعه و امنیت پایدار تأکید دارند. از مطالعه‌ی مجموع گدهای ژئوپلیتیکی، عوامل راهبردی و راهبردهای ارائه شده و شکل اولویت‌بندی آنها می‌توان به این نتیجه رسید که برنامه‌ریزی در فضای سرزمین ایران تقریباً در جهت معکوس واقعیت‌های جغرافیایی و الزامات آمایشی حرکت نموده است. کشور ایران با آب و هوای خشک و نیمه خشک در اکثر مناطق و با سرزمینی کم آب و خاک قابل کشاورزی محدود و پراکندگی نامتوازن این دو عنصر اصلی و زیربنایی و نیز تکثر قومی و مذهبی و فرهنگی و مسائل ناشی از آن و نیز تهدیدات بیرونی منطقه‌ای و جهانی و حساسیت ژئوپلیتیکی خود در منطقه و جهان و در مقابل با فرصت‌های منحصر به فرد ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی و ژئوکالچر

و ظرفیت‌ها و قوت‌های مختلف در رابطه با معادن، انرژی، توریسم و تجارت، به‌طور کلی دارای کُدهای خاص ژئوپلیتیکی مثبت و منفی است که مدیریت آن‌ها در گرو انطباق منطقی و آمایشی این کُدها در قالب لیست ضعف‌ها و قوت‌ها و تهدیدها و فرصت‌ها و ارائه‌ی راهکارهای متناسب با اقتضانات سرزمینی است. این در حالی است که در فرآیند برنامه‌ریزی سرزمینی ایران، رابطه‌ی آمایشی انسان، فضا و فعالیت درست تعریف نشده است. نوع، شکل، حجم و مکان استقرار فعالیت‌ها در فضای سرزمینی کشور منطبق بر واقعیت‌های جغرافیایی و آمایشی نیست. گسترش کشاورزی و صنایع سنگین و آب‌بر در مناطق حساس یا ضعیف اکولوژیکی منجر به بروز بحران آبی در کشور، تخریب خاک و در نهایت محیط‌زیست و تهدید حیات انسانی شده است. در اثر این فشار انسانی بر مناطق اکولوژیکی مذکور، نظام مدیریتی و برنامه‌ریزی به سمت طرح‌های تشدید آسیب و بحران مانند انتقال آب و غیره حرکت نموده است که سبب برهم خوردن توازن اکولوژیکی در حوضه‌های اکولوژیکی و حوزه‌های انسانی دیگر شده است که این امر خود اعتراضات و نارضایتی‌های اجتماعی و قومی و غیره را به دنبال داشته که نهایتاً به یک آسیب و حتی بحران ژئوپلیتیکی مبدل شده است. عدم برنامه‌ریزی درست برای استقرار منطقی فعالیت‌ها از نظر نوع و مکان آن، علاوه بر ایجاد چرخه‌ی آسیب مذکور سبب فقر و محرومیت‌زایی در مناطق دیگری شده است. نبود یک برنامه و سند «راهبردی، جامع، شفاف، منسجم، واقع‌نگر و با ضمانت و حساسیت اجرایی» سبب بروز محلی‌گرایی منفی و نگاه‌های محلی و ترجیح رقابت‌ها و منافع محلی بر منافع ملی و کلان و نزاع‌ها و تقابل‌های بین‌دستگاه‌ها و استان‌ها و شهرستان‌ها و حتی روستاها و بخش‌ها شده است. جمعیت در سرزمین ایران به سمت داخل و عمق سرزمینی کشیده شده است و سواحل، مرزها و حواشی کشور یا از جمعیت تخلیه شده و یا در حال تخلیه بوده و یا این که از ابتدا دارای جمعیت نبوده‌اند. این امر سبب تمرکز جمعیت در مراکز سرزمینی و آسیب‌های ناشی از آن و تهدیدات امنیتی در مناطق کم جمعیت و خالی از جمعیت از قبیل نفوذ اشراق، گروه‌های تروریستی، تحرکات جاسوسی و نفوذی کشورهای رقیب و دشمن و افزایش تهدیدات نظامی و امنیتی شده است. این در حالی است که براساس کُدها و راهبردها و عوامل راهبردی مذکور بیشتر ظرفیت و فرصت‌های سرزمینی ایران در بخش

ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک، ژئوکالچر، توریسم و تجارت و ترانزیت است که با نگاهی اجمالی می‌توان دریافت که اکثر این قوت‌ها و فرصت‌ها در مناطق مرزی، حاشیه‌ای و ساحلی کشور است که با آمایش منطقی و ارائه‌ی یک برنامه و سند «راهبردی، جامع، شفاف، منسجم، واقع‌نگر و با ضمانت و حساسیت اجرایی» می‌توان به فرصت‌های مناسب در بحث توسعه و ایجاد امنیت پایدار در کشور دست یافت. جمعیت کشور نیز براساس روند نادرست و غیرمنطقی فعالیت‌های انسانی در مناطق داخلی کشور متمرکز شده است، این در حالی است که در صورت بازساماندهی فعالیت‌ها، جمعیت نیز به مناطق جدید سوق پیدا خواهد کرد. استقرار فعالیت‌ها و در نتیجه جمعیت در محیط پیرامونی کشور سبب افزایش قابل توجه امنیت پایدار کشور و نیز توسعه پایدار قابل توجه براساس ظرفیت‌ها و فرصت‌های ذکر شده خواهد شد. برنامه‌ریزی بر اساس توان و ظرفیت سرزمینی و استقرار منطقی فعالیت‌ها و جمعیت بر اساس این ظرفیت‌ها سبب حفظ پایدار محیط‌زیست، بهره‌وری درست و پایدار و با خطر آسیب‌پذیری کمتر محیطی و اجتماعی و در نتیجه سیاسی-امنیتی می‌شود. این امر سبب یک توسعه‌ی منطقی یا همان توسعه پایدار می‌شود که در جمع با عوامل مذکور امنیت پایدار را سبب خواهد شد. در صورت کلی محقق معتقد است که فرصت‌ها و قوت‌های سرزمینی کشور ایران در محیط پیرامونی و مرزها، حواشی و سواحل است. در حالی که فعالیت‌ها و جمعیت در مرکز و عمق سرزمینی و بر ضعف‌ها و تهدیدات منطبق شده است. این امر سبب بروز آسیب‌های توسعه‌ای و امنیتی (در بعد هستی‌شناسی و مادی) شده است. براساس مدل مفهومی مقاله تحت عنوان «ساختار ژئوپلیتیکی» و زیرساختارهای آن تحت عنوان ساختارهای «معنایی، مادی و منافع» و براساس مسیر و اهدافی که برای هر کشوری به عنوان یک بازیگر در قالب این مدل قابل ترسیم است، برنامه‌ریزان سرزمینی و دولت ایران می‌بایستی برای دست‌یابی به اهداف و آرمان‌های خود و تأمین منافع چهارگانه «امنیت هستی‌شناسی، امنیت مادی، توسعه و شناسایی»، در زمینه‌ی آمایش و مدیریت سرزمینی به دنبال امنیت (هستی‌شناسی و مادی) پایدار و توسعه پایدار و کسب جایگاه و نقش و پرستیژ ژئوپلیتیکی (شناسایی) در منطقه و جهان باشند که این هدف‌گذاری سبب راهنمایی دولت و برنامه‌ریزان به سمت راهبردهای ارائه شده توسط محقق می‌شود. از همین رهگذر است نیز تأیید می‌شود و

مشخص می‌گردد که: «گدهای ژئوپلیتیکی با ارائه‌ی درکی جامع از قوت‌ها و ضعف‌های داخلی سرزمین و تهدیدها و فرصت‌های خارجی و نیز آسیب‌های ناشی از برنامه‌ریزی انسانی در فضای سرزمینی، زمینه را برای ارائه‌ی یک مدل راهبردی منطبق بر واقعیت‌های جغرافیایی و آمایش سرزمین در فضای سرزمینی ایران فراهم می‌نماید».

۵. نتیجه‌گیری

برنامه‌ریزی در فضای سرزمینی ایران، به دلیل نگاه سنتی به امنیت و کارویژه‌های سرزمین، دخیل بودن محلی‌گرایی منفی و عدم توجه به منافع و آرمان‌های ملی، رویکرد غیرراهبردی و سیستماتیک و فضایی و همچنین عدم انطباق سازماندهی سیاسی فضا بر واقعیت‌ها و نواحی جغرافیایی سبب بروز آسیب‌های ژئوپلیتیکی شده است: نگاه سنتی به امنیت و نیز کارویژه‌های سرزمینی سبب تمرکز فعالیت‌ها و در پی آن جمعیت در مراکز داخلی کشور و عدم توجه به مرزها و حواشی و سواحل؛ به‌ویژه سواحل آب‌های آزاد کشور شده است. نگاه امنیتی سنتی به مرزها و اقوام حاشیه‌ی فضایی کشور نوعی عدم اطمینان را بین مرکز نشینان و مرزنشینان به وجود آورده است که خود سبب بروز آسیب‌های ژئوپلیتیکی مانند افزایش واگرایی‌های قومی و مذهبی شده است. همچنین گرایش سنتی به کارویژه‌های سنتی مانند کشاورزی و فعالیت‌های آبربر و نیز صنایع تمایل به صنایع سنگین آبربر که در دوره‌ی مدرن مورد توجه قرار گرفت، سبب عدم توجه به ظرفیت‌های اصلی سرزمینی و اقتضات جهانی امروز شده است. با توجه به این مسئله فرصت‌هایی مانند توسعه‌ی تجارت و توریزم که از ظرفیت‌های اصلی و اولویت‌دار کشور ایران به‌ویژه در مناطق مرزی، ساحلی و کویری و بیابانی و خصوصاً محروم و کمتر توسعه یافته‌ی کشور است، تاکنون از دست رفته است. علاوه بر این اصرار بر گسترش فعالیت‌های سنتی کشاورزی و صنایع سنگین در مناطق غیرمستعد و شکننده‌ی اکولوژیکی و غیره سبب بروز بحران‌های آبی و تخریب محیط زیست و بحران‌های هیدروپلیتیکی و شکاف‌های قومی و مذهبی ناشی از آن شده است. محلی‌گرایی منفی و درون‌گرایی سرزمینی نیز سبب عدم توجه به منافع و آرمان‌های ملی و در مقابل توجه به منافع محلی بدون در نظر گرفتن توان‌های سرزمینی شده است و این امر منجر به گسترش فعالیت‌ها در مناطق غیر مستعد و بروز آسیب‌های ژئوپلیتیکی ناشی از آن شده است. این امر خود ریشه در رویکرد غیر راهبردی،

غیر سیستماتیک و غیر فضایی برنامه ریزی در فضای سرزمینی ایران دارد که دولت‌ها و کنش‌گران را از توجه به اقتضائات سرزمینی و ظرفیت‌های آن، اقتضائات ملی و جهانی بازداشته و آن‌ها را درگیر نگاه بخشی و محلی‌گرایی منفی و سهم‌خواهی منطقه‌ای و استانی و قومی نموده است. در کنار این عوامل، همان‌طور که گفته شد عدم انطباق سازماندهی سیاسی فضا و نظام تقسیمات کشوری بر واقعیت‌ها و نواحی جغرافیایی نیز به دلیل تضعیف خدمات‌رسانی و نظام پیاده‌سازی برنامه‌های مصوب حکومت و ناکارآمدی حاکمیت درست بر سرزمین سبب تشدید آسیب‌های ژئوپلیتیکی ناشی از عدم توسعه و تأمین امنیت پایدار می‌شود در نظام برنامه‌ریزی فضای سرزمینی ایران، تاکنون هیچ برنامه‌ی راهبردی، جامع، منسجم و شفاف‌ی ارائه نشده است. بدین معنی که ما یک سند راهبردی با مشخصات مطروحه نداریم. از سال ۱۳۴۳ تا کنون اقدامات زیادی در جهت آمایش سرزمین صورت گرفته است، اما نتیجه‌ی این کار تنها طرح‌های مستقل و از هم گسیخته‌ی آمایش استانی است که تا کنون هیچ کدام از آن‌ها به استفاده‌ی عموم نرسیده است. البته پرداختن به آمایش سرزمین در مقیاس سیاسی و ساختگی استان خود نوعی آسیب در ساختار سازماندهی سیاسی فضا است. چراکه ابتدا باید کل فضای ملی و قلمرو غیررسمی فراملی، آمایش می‌شد و سپس استان‌بندی و مرزبندی سیاسی شکل می‌گرفت تا این تقسیمات می‌توانست مبنای آمایش سرزمین باشد. آمایش سرزمین یک طرح ملی و منطقه‌ای است و در مقیاس‌های کوچک و یا غیر جغرافیایی مانند استان‌های کنونی قابل اجرا نیست. از این رو باید پذیرفت که ما به دلیل نبود برنامه و سند راهبردی، جامع، منسجم و شفاف فاقد یک دید راهبردی نیز هستیم. بدون وجود دید راهبردی ما نمی‌توانیم ضعف‌ها، قوت‌ها، تهدیدها و فرصت‌های سرزمینی یا همان کُدهای ژئوپلیتیکی را شناسایی کنیم و به یک نقشه‌ی جامع و راهبردی و یا همان نقشه‌ی جامع ژئوپلیتیک دست یابیم. بنابراین نداشتن یک سند و برنامه جامع و راهبردی، شفاف و منسجم مانند نقشه‌ی جامع ژئوپلیتیکی کشور و سند آمایش ملی، ما توان شناسایی کُدهای درون و برون سرزمینی مثبت و منفی و ضعف‌ها، قوت‌ها، تهدیدها و فرصت‌های سرزمینی برای ارائه‌ی یک الگوی مناسب را نخواهیم داشت و این امر بستر و زمینه‌ی ظهور آسیب‌ها و بحران‌های ژئوپلیتیکی را فراهم ساخته است. نداشتن این سند راهبردی و نقشه‌ی جامع ژئوپلیتیکی سبب شکل‌گیری درک نادرست از فضای سرزمینی شده و چشم‌انداز توسعه و امنیت کشور را مبهم و غیرشفاف نموده و انسجام برنامه‌های فضایی را از بین برده است و هر بخش و هر وزارت‌خانه و

نهاد و سازمان و استان چشم‌انداز مجزایی را برای خود ترسیم کرده است که الزاماً در راستای چشم‌انداز سایر نهادها و سازمان‌ها نیست و در بسیاری از موارد نیز در تقابل با یکدیگر است و گاهی نیز نوعی موازی کاری شکل می‌گیرد. این امر سبب طراحی مطلوب‌های متعارضی توسط کنش‌گران بخش‌های مختلف شده است که سبب شکل‌گیری یک رقابت منفی و مخرب در کشور می‌شود. به‌عنوان مثال تقابل بین استانی برای انتقال آب بین حوضه‌ای و نیز محلی‌گرایی منفی و فشار نمایندگان بر وزراء برای امتیازات محلی که همگی ناشی از عدم شفافیت، انسجام، جامعیت و غیر راهبردی بودن برنامه و اسناد ملی است. این آشفتگی زمینه را برای اعمال قدرت و نفوذ متنفذین و صاحبان قدرت برای امتیازگیری‌های غیرمنطقی و غیرعلمی فراهم نموده است. این امر به‌طور کلی ریشه در عدم انطباق این برنامه‌ها با گداهای ژئوپلیتیکی به عنوان واقعیت‌های جغرافیایی دارد که سبب ارائه‌ی برنامه‌های غیرراهبردی و همراه با آسیب‌زایی بالا در فضای سرزمینی ملی می‌شود. همان‌طور که در این مقاله بیان شد، تمامی آسیب‌های مطرح شده در ناشی از برنامه‌ریزی غیرمنطبق بر نقشه‌ی جامع ژئوپلیتیکی و آمایش سرزمین است. ضعف ارتباطات و مواصلات ملی و آسیب‌های ژئوپلیتیکی ناشی از آن، عدم انطباق تقسیمات کشوری بر اصول و واقعیت‌های جغرافیایی، تراکم و تخلیه جمعیتی در مناطق مرکزی و حاشیه‌ای، مکان‌گزینی نامناسب فعالیت‌های صنعتی و کشاورزی، مدیریت غیرآمایشی منابع آب و انتقال آب بین حوضه‌ای، محلی‌گرایی منفی و فشارهای سیاسی ناشی از آن، نگاه امنیتی سنتی به مناطق مرزی و قومی، درون‌گرایی سرزمینی و شکل‌گیری مراکز اصلی جمعیتی کشور در قلمرو سنتی و غیرآمایشی، تابوی مکان‌های مرکزی سنتی و سلطه‌ی متصلب آن‌ها بر فضای سرزمینی، نگاه نقطه‌ای و قطبی به توسعه‌ی سرزمینی، همگی ناشی از عدم ارائه‌ی یک نقشه‌ی جامع ژنتیک ژئوپلیتیکی کشور و عدم انطباق این برنامه‌ریزی‌ها بر گداهای ژئوپلیتیکی سبب بروز آسیب‌های ژئوپلیتیکی در کشور شده است. مقاله حاضر با بررسی ویژگی‌های سرزمینی و انسانی ایران و نیز اثرات برنامه‌ریزی در بروز آسیب‌های ژئوپلیتیکی به این نتیجه رسیده است که رویکرد کلی برنامه‌ریزی در فضای سرزمینی کشور متأثر از یک برنامه‌ی منطقی، علمی و آمایشی نیست و در مقابل از رویه‌ها و عناصری پیروی کرده که منجر به تمرکز جمعیت و فعالیت‌ها در مناطق خاص به‌ویژه در عمق سرزمینی شده است و مناطق حاشیه، مرزی، سواحل آب‌های آزاد دارای جمعیت کم و گاهی خالی از جمعیت شده است. این امر سبب ناعادلی در فضای جغرافیای

ملی شده است و از طرف دیگر کشور را در کارویژه‌های سنتی نگه داشته است که خود سبب استقرار نامناسب فعالیت‌ها در مناطق شکننده‌ی اکولوژیکی شده است که از یک طرف سبب آسیب‌ها و بحران‌های ژئوپلیتیکی ناشی از تمرکز فعالیت‌ها و جمعیت شده و از طرف دیگر سبب بروز آسیب‌ها و بحران‌های ژئوپلیتیکی ناشی از تخلیه جمعیتی در مناطق مرزی، حاشیه‌ای و سواحل آب‌های آزاد شده است. این در حالی است که کشور ایران، کشوری کم آب، خشک و نامناسب برای کشاورزی و فعالیت‌های وابسته به آب (حداقل در مناطق مرکزی) است و کارویژه‌های اصلی ذاتی و اقتضائی آن (در دوره‌ی تجارت جهانی و بازار آزاد و جهانی شدن) تجارت و ترانزیت، توریسم و حرکت به سمت صنایع رقابت پذیر است که این کارویژه‌ها را با توسعه مناطق مرزی، حاشیه‌ای و سواحل آب‌های آزاد می‌توان تحقق بخشید که خود به خود سبب انطباق اقتصاد کشور بر اقتضائات جهانی، کاهش وابستگی به منابع آب و خاک حاصلخیز (که در کشور ایران کم است) و منابع تجدیدناپذیر شده و از سویی نیز سبب تعدیل و خنثی‌سازی آسیب‌های ژئوپلیتیکی کنونی و ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی کشور می‌شود. در دنیای امروز مرزها، حواشی سرزمینی و سواحل (به‌ویژه سواحل آب‌های آزاد)، دریچه‌های تنفس هر کشور و پنجره‌ی آن کشور به تجارت جهانی و بازار آزاد و رقابت بهینه است. این امر زمانی قابل درک‌تر است که بدانیم بسیاری از مناطق فقیرنشین، توسعه نیافته و اقلیت‌های قومی و مذهبی بر مناطق با کارویژه‌های جدید و متناسب برای توسعه و امنیت پایدار منطبق‌اند. در کل ما برای توسعه و امنیت پایدار که نگاهی راهبردی و طولانی‌مدت است، نیاز به خروج از کارویژه‌های کنونی و سنتی و حرکت به سمت کارویژه‌های جدید و منطبق بر ظرفیت‌های سرزمینی و اقتضائات جهان امروز برای توسعه و در نتیجه بازسازماندهی جمعیت و فعالیت‌ها و نوع فعالیت‌ها در سطح فضای ملی داریم. در کنار این روند اصلاحی می‌بایستی به انطباق بین سازماندهی سیاسی فضا و مرزها و پهنه‌بندی‌های سیاسی، اداری و خدماتی نیز توجه کنیم و براساس ویژگی‌های نواحی جغرافیایی، نوعی بازاندیشی را در سازماندهی سیاسی فضای کشور صورت دهیم تا بستر مناسب برای آمایش و توسعه و امنیت پایدار فراهم گردد.

۶. پیشنهادهای کاربردی

۱. بررسی ضعف ارتباطات و مواصلات ملی و آسیب‌های ژئوپلیتیکی ناشی از آن
۲. انطباق تقسیمات کشوری بر اصول و واقعیت‌های جغرافیایی

۳. توجه به مولفه‌های جغرافیایی و کارتوگرافیک در تقسیمات کشور (وسعت و فاصله، شکل استان‌ها، استقرار غیرجغرافیایی مراکز استان‌ها)

۴. مکان‌گزینی مناسب فعالیت‌ها و آسیب‌های ژئوپلیتیکی ناشی از آن

۵. راهبرد آمایشی در مدیریت منابع آب

۶. نگاه جامع آمایشی مناطق مرزی و قومی

۷. آمایش منطقی فضای کشور براساس توان‌ها و ظرفیت‌ها

۸. درون‌گرایی سرزمینی و شکل‌گیری مراکز اصلی جمعیتی کشور از دیدگاه آمایش سرزمین و عدالت جغرافیایی

۹. آمایش سرزمین نگاه پهنه‌ای و منطقه‌ای به مسئله‌ی رشد و توسعه دارد و به دنبال زدودن نگاه نقطه‌ای و قطبی از بحث رشد و توسعه است. آمایش سرزمین به توان‌های جغرافیایی یک پهنه‌ی سرزمینی برای توسعه‌ی متوازن و ایجاد عدالت جغرافیایی و حفظ تعادل اکولوژیک آن منطقه توجه داشته باشد.

۷. قدرتدانی

نگارندگان بر خود لازم می‌دانند از دانشگاه‌های تهران و خورازمی سپاسگزاری نمایند.

References

1. Ahmadipour, Zahra (2008). Class Notes of Lessons for Political Organizing Space. Tarbiat Modares University. Department Of Geography.[In Persian]
2. Ehsan,lashgari (2016). Explaining the Strategic Importance of the Geographic Domain of CMS Management and Control, Geopolitics Quarterly, Year 12, No. 2, Summer P.105-123.[In Persian]
3. Famihany farahani,mohsen (2008). Descriptive Culture of Engineering Sciences, Tehran: Danesh Esarar Publications.[In Persian]
4. Hafeznia, M.R (2017). Principles and concepts of geopolitics, printing and publishing company of Ghods Razavi province, Amir Kabir research center
5. Hafeznia, M.R. & Others (2006). Ethnicity and political organization of space, Geopolitics Quarterly, Volume 1. No 2.[In Persian]
6. Hafeznia, M.R. & Others (2013). Space Policy Management in Centralized Systems, Geopolitics Quarterly, Ninth, First Issue ,p1-31.[In Persian]
7. Kalogeras, N., Baourakis, G., Zopounidis, C, and Dijk, G. (2004). Evaluating the Financial Performance of Agri-food Firms: A “Multicriteria Decision-aid Approach, Journal of Food Engineering, Vol. 70, pp. 365–371.
8. Kaviani Rad, Morad; Bovei, Chamran (2012). The Place of the Concept of Vital Space in the Formation of Iraqi Foreign Policy, Geopolitics Quarterly, No. 8, No. 1, pp. 121-134
9. KHanifr,hossien (2010). An Income on the Concept of Land Use and Its Uses in Iran, Quarterly Journal of Amisheszamin, Second year, number two, spring and summer, pp. 26-5.[In Persian]
- 10.Klaus, D, (2000). Geopolitics in a Changing World, London, Prentice Hall.
- 11.Leeneer, I. De, (2002). H. Pastijn, Selecting land mine detection strategies by means of outranking MCDM techniques, EJOR, 139, pp. 327-338.
- 12.Mitzen, J., (2004). Ontological Security in World Politics and Implications for the Study of European Security, the CIDEL Workshop, Oslo.
- 13.Mojtahedzadeh, Pirouz & Hafeznia, M. R (2009). Equalization in Political Geography terms, Geopolitics Quarterly, Year 4. No. 1.[In Persian]
- 14.ÓTuathail, Gearoid, (1996). Critical Geopolitics, London: Routledge.
- 15.Pishgahifard, Z., Rashidi, M., Shabanifard, M. and Abdollahpour, M.R., (2010). “Geopolitical Constructs Understanding and Survey with Constructivism Geography Approach Case Study: IRI and Its Confronting Challenges in Central Asia”, Journal of Social Sciences, Vol. 6, No. 3, PP.459-467.
- 16.Prof. Em. Hugo Pastijn, Cdt Ir.Filip Van Utterbeeck, (2010). Assessing and Visualizing Incomparabilities by using an Outranking Method Supporting the Acquisition of Military Equipment, publishing in organization nato & otan, pp 8-15.
- 17.Roy, B, (1981). Ph. Vincke, Multicriteria analysis : survey and new directions, EJOR, 8, pp. 207-218.

18. Statistical Journal of Ardabil Province, Deputy Governor of Ardabil Province Provincial Planning, Office of Statistics and Information and GIS.(2011-2018).
19. Statistical Yearbook Alborz, Alborz Provincial Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information and GIS.(2011-2018).
20. Statistical Yearbook Ilam Province, Ilam Provincial Governor's Office of Planning, Office of Statistics and Information and GIS.(2011-2018).
21. Statistical Yearbook Isfahan, Isfahan Provincial Governor's Planning Office, Statistics and Information Office and GIS.(2011-2018).
22. Statistical Yearbook of Bushehr Province, Deputy Governor of Bushehr Province Provincial Planning, Office of Statistics and Information and GIS.(2011-2018).
23. Statistical Yearbook of Chaharmahal & Bakhtiari Province, Deputy Governor of Chaharmahal & Bakhtiari Province Provincial Planning, Office of Statistics and Information and GIS.(2011-2018).
24. Statistical Yearbook of East Azarbaijan Province, Deputy Governor of East Azarbaijan Provincial Governorate, Office of Statistics and Information and GIS.(2011-2018).
25. Statistical Yearbook of fars Province, fars Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).
26. Statistical Yearbook of fars Province, fars Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).
27. Statistical Yearbook of gazvin Province, gazvin Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).
28. Statistical Yearbook of gilán Province, gilán Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).
29. Statistical Yearbook of golestan Province, golestan Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).
30. Statistical Yearbook of gom Province, gom Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).
31. Statistical Yearbook of hamedan Province, hamedan Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).
32. Statistical Yearbook of hormozgan Province, hormozgan Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).
33. Statistical Yearbook of kerman Province, kerman Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).
34. Statistical Yearbook of kermanshah Province, kermanshah Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).
35. Statistical Yearbook of Khorasan Razavi Province, Provincial Planning Office of Khorasan Razavi Province, Office of Statistics and Information and GIS.(2011-2018).
36. Statistical Yearbook of khozestan Province, khozestan Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).

37. Statistical Yearbook of kohgyloye and boyrahmad Province, kohgyloye and boyrahmad Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).
38. Statistical Yearbook of kordestan Province, kordestan Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).
39. Statistical Yearbook of lorestan Province, lorestan Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).
40. Statistical Yearbook of markazy Province, markazy Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).
41. Statistical Yearbook of mazandaran Province, mozandaran Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).
42. Statistical Yearbook of North Khorasan Province, North Khorasan Provincial Governor's Office of Planning, Office of Statistics and Information and GIS.(2011-2018).
43. Statistical Yearbook of semnan Province, semnan Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).
44. Statistical Yearbook of South Khorasan Province, Deputy Governor of South Khorasan Provincial Planning, Office of Statistics and Information and GIS.(2011-2018).
45. Statistical Yearbook of systan and balochestan Province, systan and balochestan Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).
46. Statistical Yearbook of Tehran Province, Provincial Planning Provincial Office of Tehran Province, Office of Statistics and Information and GIS.(2011-2018).
47. Statistical Yearbook of West Azerbaijan Province, Deputy Governor of West Azarbaijan Province Provincial Planning, Statistics and Information Office and GIS.(2011-2018).
48. Statistical Yearbook of Yazd Province, Yazd Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).
49. Statistical Yearbook of zanjan Province, zanjan Province Governor's Planning Office, Office of Statistics and Information GIS(2011-2018).